

STRAFRECHTERS EN ATTRIBUTIEFOUTEN

Over de fundamentele attributiefout bij strafrechtelijke besluitvorming

MARIAN KEIJZER-STEENNIS

Samenvatting

Mensen maken gebruik van ‘mental shortcuts’, oftewel heuristieken bij het maken van beslissingen. Dit leidt tot niet-optimale beslissingen. Een veel voorkomende heuristiek is de fundamentele attributiefout, waarbij mensen meer naar een handelende persoon kijken dan naar de omstandigheden waaronder deze persoon heeft gehandeld.

Uit onderzoek blijkt dat (straf)rechters deze fout ook maken bij het wijzen van een vonnis, hoewel dit in de praktijk vooral voor lijkt te komen bij complexe rechtzaken. Dergelijke fouten krijgen veel aandacht in de media, maar de rechterlijke macht en de daarbij betrokken instanties geven er eveneens blijk van zich bewust te zijn van deze valkuil. Er wordt gewerkt aan het voorkomen van de negatieve gevolgen van heuristieken, o.a. door specifieke opleidingen die het Studiecentrum Rechtspleging (SSR) aanbiedt.

Voorwoord

In dit tweede artikel over rechterlijke besluitvorming gaat het over psychologische mechanismen oftewel heuristieken die invloed hebben op de manier waarop besluiten genomen worden. Hoewel het in dit artikel gaat over de besluitvorming in (straf)rechtzaken zijn de heuristieken van invloed op alle menselijke besluiten.

Het eerste artikel uit deze reeks is gepubliceerd in HAN Business Publications nummer 5 onder de titel: ‘De Sprong van Scholten’ en te vinden op de website van de HAN¹.

1 http://www.han.nl/onderzoek/kennismaken/ontwikkelen-van-excellente-organisaties/publicaties/han-business-publications-5/HAN_HBP5_v4-10.pdf.

“Een verdachte is meer dan de misdaad die hem wordt verweten”

Marian Keijzer-Steennis

1 Inleiding

Een strafrechter heeft een zware taak. Hij moet over mensen die hij slechts één of een paar keer gezien heeft een beslissing nemen. En niet zomaar een beslissing; hij kan verdachten tot gevangenisstraf veroordelen en daarmee een doorslaggevende impact hebben op het verloop van het leven van die verdachten. Een verantwoordelijkheid om zorgvuldig en voorzichtig mee om te gaan.

Overigens geldt dit niet alleen voor strafrechters. Ook op het gebied van bijvoorbeeld het personen- en familierecht nemen rechters beslissingen die een enorme invloed hebben op het leven van mensen, zoals de uithuisplaatsing van een kind of het toewijzen of weigeren van voogdijschap.

Niet iedereen ziet het belang van die verantwoordelijkheid. Recentelijk kwam een inbreker tijdens een inbraak in Diessen om het leven. Hij raakte tijdens een worsteling met de bewoners van de woning gewond en overleed kort daarna aan zijn verwondingen. De heer Teeven, staatssecretaris van Veiligheid en Justitie stelde zich op het standpunt dat hoewel het vervelend is dat iemand op dergelijke wijze overlijdt, het nu eenmaal het risico van het inbrekersvak is. De inbreker heeft niets te zoeken in de woning van een ander en loopt daarom bewust het risico daarbij gewond te raken of zelfs te overlijden. Een populistische uitspraak die echoot in de leuze van de partij waar Teeven lid van is: ‘geen aandacht voor daders maar voor slachtoffers’.

‘Het ‘wij-zij’-denken domineert: hij die iets vreselijks heeft gedaan, althans daarvan wordt beschuldigd, is niet zoals wij – nette, fatsoenlijke mensen – zijn. De verdachte wordt slechts beoordeeld op basis van de hem in het strafproces verweten gedragingen. Hij is een monster, hij verdient het niet om als mens te worden behandeld. Daarom is de inbreker volgens

Teeven ook geen slachtoffer. Hij behoort niet tot het ‘wij-kamp’.² geeft Franken (2012) als verklaring.

Waar komt deze zwart-wit manier van denken vandaan? Waarom zijn mensen zo snel geneigd aan anderen slechte eigenschappen toe te dichten? En zelfs om dit te doen in gevallen waarin niet alle feiten en omstandigheden bekend zijn?

Maar eerst een nuancering. Niet alle mensen bedienen zich van deze manier van denken. Franken haalt niet voor niets de klassieke verhalenbundel ‘De verschrikkelijke eenzaamheid van de inbreker’ van Leijten (2008)² aan. Als voormalig advocaat-generaal bij de Hoge Raad weet Leijten waar hij het over heeft. Door zijn empatisch vermogen weet hij verdachten uit de sfeer van het ‘wij-zij’-denken te halen. Een verdachte is meer dan de misdaad die hem wordt verweten. Het is een mens en alleen rechters die zich dat blijven realiseren kunnen hun werk naar behoren doen.

In dit artikel wordt eerst aandacht besteed aan het nemen van beslissingen en de heuristieken die tot zwart-wit denken leiden. Daarna wordt gekeken naar het beslissingsproces in de strafrechtspraak en vervolgens naar mogelijkheden om dit proces te verbeteren.

2 Beslissingen nemen

Mensen nemen dagelijks honderden beslissingen. In het algemeen zijn dit kleine beslissingen waaraan geen zwaarwegende consequenties verbonden zijn: ‘Koffie of thee?’ ‘Met of zonder suiker?’. Maar er moeten ook grotere beslissingen genomen worden, zoals met betrekking tot de aanschaf van een huis, het al dan niet aannemen van een baan en het kiezen van een studie of opleiding.

Uit onderzoek (Janis, 1982: 69 e.v.) blijkt dat het cognitieve beslissingsproces een aantal fasen kent. In de eerste plaats moet de besluitnemer erkennen dat er een probleem bestaat, dat wil zeggen dat hij zich in een situatie bevindt waarin hij een beslissing moet nemen. Vervolgens dient hij zoveel mogelijk alternatieve oplossingen te verzamelen. Afhankelijk van het doel dat de besluitnemer wil bereiken moeten deze alternatieven tegen elkaar worden afgewogen. Wat zijn de consequenties van de verschillende opties, en brengt dit de besluitnemer dichterbij zijn doel? Om dit op een rationele manier te kunnen doen, zal hij relevante informatie moeten verzamelen en bewust moeten nadenken over de voors en tegens van de mogelijke oplossingen. Pas daarna kan een optimaal besluit genomen worden. Met de implementatie van het gekozen alternatief is het volledige beslissingsproces afgerond.

2 Een aanrader voor iedereen en verplichte literatuur voor juristen.

In de praktijk worden de meeste beslissingen echter genomen zonder dat het beslissingsproces volledig doorlopen is. Mensen erkennen bijvoorbeeld dat er een probleem is, maar doen niets om dit op te lossen. Of ze hebben geen zin om alternatieven te bedenken en kiezen voor de oplossing die het meest voor de hand ligt. In deze gevallen wordt een besluit genomen dat niet optimaal is. Gezien de grote hoeveelheid informatie die tegenwoordig beschikbaar is, is het onbegonnen werk om voor elke beslissing alle relevante informatie te verzamelen. Mensen nemen daarom hun toevlucht tot minder rationele manieren om beslissingen te nemen. Ze maken gebruik van heuristieken, ‘mental shortcuts’ die het mogelijk maken om de beschikbare informatie snel en eenvoudig te ordenen. Hierbij wordt onder andere gebruik gemaakt van eerder opgedane ervaringen, stereotyperingen, emoties en gevoelens. Het aantal alternatieven wordt daardoor drastisch beperkt.

Bekende heuristieken zijn de selectieve perceptie, de beschikbaarheidsheuristiek, de representativiteitsheuristiek en het ankereffect.

Bij *selectieve perceptie* heeft de besluitnemer eigenlijk al een beslissing genomen en verzamelt hij vervolgens alleen die informatie die past bij het genomen besluit. De *beschikbaarheidsheuristiek* beschrijft het fenomeen waarbij mensen voor hun keuze gebruik maken van informatie die eenvoudig voorhanden is, zoals een opvallende krantenkop of een reclameposter. Van de *representativiteitsheuristiek* is sprake als mensen een indruk of waarneming in hun beslissing meenemen, zonder rekening te houden met de kans dat een dergelijke gebeurtenis plaatsvindt. Het *ankereffect* geeft aan dat mensen graag uitgaan van de eerste informatie die ze krijgen over een onderwerp en niet op zoek gaan naar verdere, eventueel andersluidende, informatie.

Welke mensen het meest geneigd zijn gebruik te maken van heuristieken is onderwerp van persoonlijkheidsonderzoek. Volgens persoonlijkheidstheorieën zijn twee dimensies van belang om te bepalen of mensen een vraagstuk op een cognitieve of een heuristische manier op zullen lossen: de behoefte aan structuur en de behoefte aan cognitie.

Mensen met een grote *behoefte aan structuur* zijn meer geneigd alles in duidelijk afgebakende categorieën in te delen. Door alle mensen en gebeurtenissen keurig in hokjes te plaatsen is de wereld voor hen een stuk overzichtelijker. Voor nuancering is hierbij geen plaats en afwijkende meningen worden genegeerd. Beslissingen nemen wordt hierdoor een veel minder complex proces. Het spreekt voor zich dat deze manier leidt tot snelle, maar weinig rationele en oppervlakkige beslissingen.

Bij een hoge *behoefte aan cognitie* zijn mensen sterk intrinsiek gemotiveerd om op zoek te gaan naar informatie en deze tot in detail te bestuderen. Mensen die deze behoefte niet hebben gaan liever af op het oordeel van anderen en maken eerder gebruik van heuristieken.

3 De fundamentele attributiefout

Eén heuristiek heeft in onderzoek bijzonder veel aandacht gekregen: de fundamentele attributiefout. Attributie is de term die in de psychologie gebruikt wordt om aan te geven waaraan mensen een actie of handeling toeschrijven, dat wil zeggen wat zij zien als de onderliggende oorzaak. De attributiefout heeft betrekking op het gegeven dat mensen geneigd zijn het gedrag van anderen in té sterke mate toe te schrijven aan de persoonlijkheid of het karakter van die anderen. Eigen gedrag wordt vaker verklaard in termen van omstandigheden. Ter illustratie: als het een collega niet lukt om een goede presentatie te houden, ligt dat aan zijn gebrek aan talent, slechte houding en gebrekkige inzet. Houdt iemand zelf een slechte presentatie, dan komt dat door de apparatuur, het publiek en het vervelende onderwerp. ‘Kortweg: bij anderen attribueert men te vaak intern, bij zichzelf attribueert men te vaak extern (Van Koppen, 2011: 19).’

De attributiefout wordt fundamenteel genoemd, omdat deze door vrijwel alle mensen gemaakt wordt. Bovendien zit deze zo sterk in het denksysteem ‘ingebakken’ dat zelfs als mensen uitgelegd wordt wat de fout inhoudt, zij deze blijven maken.

Gedeeltelijk wordt de attributiefout verklaard door het actor-toeschouwerfenomeen. Mensen richten hun aandacht voornamelijk op dat wat het meeste opvalt. Voor de toeschouwer is dit de handelende persoon of actor. Voor de actor zelf springt de omgeving het meest in het oog. Op die manier leggen actor en waarnemer verschillende accenten en krijgen ze verschillende informatie te verwerken.

In de psychologie worden heuristieken besproken in termen van cold cognition en hot cognition. Cold cognition heeft betrekking op verstandelijke, bewuste aspecten, hot cognition op aspecten die voortvloeien uit intuïtie, emotie en gevoel. De fundamentele attributiefout bevat beide soorten cognition.

Aangezien het onmogelijk is om alle beslissingen goed te overdenken en het bij kleine beslissingen ook niet de moeite loont om mogelijke alternatieven te overdenken, is het ‘verstandig’ om regelmatig gebruik te maken van de korte route. Als mensen dit niet zouden doen, zouden er geen beslissingen meer genomen (kunnen) worden. Cold cognition verklaart op die manier het nut van de fundamentele attributiefout. Maar ook hot cognition speelt een rol. De attributiefout zet de maker van de fout in een positief daglicht. Negatieve gebeurtenissen komen voor rekening van de omgeving en zijn daarmee niet de verantwoordelijkheid van de persoon zelf. Bovendien maakt de fundamentele attributiefout de sociale omgeving meer voorspelbaar. Het ondersteunt de just-world-hypothese door de redenering dat als iemand iets vervelends overkomt, het de schuld van die persoon zelf is. Overkomt onszelf iets minder prettigs, dan ligt dat aan de omstandigheden en niet aan onze eigen persoonlijkheid. Iedereen krijgt immers wat hem of haar toekomt.

4 Rechterlijke besluitvorming

Rechters moeten in hun werk voortdurend conclusies trekken op basis van onvolledige informatie over de persoonlijkheid van een procespartij en de situationele omstandigheden van het geval. Dit geldt uiteraard voor alle rechters, maar het belang van een juist vonnis weegt extra zwaar voor de strafrechter in verband met de consequenties voor de verdachte en de maatschappij. Denk hierbij aan de gevolgen voor de verdachte die ten onrechte wordt veroordeeld en de gevolgen voor de maatschappij als een feitelijke dader wordt vrijgesproken. Het zou ideaal zijn als rechters op een logische en analytische manier tot hun oordeel zouden kunnen komen, maar dit is in de praktijk niet het geval. Het wijzen van een vonnis is meer dan alleen een zakelijke en rationele toepassing van rechtsregels.

In de eerste plaats beginnen strafrechters niet blanco aan een proces. Ze hebben zich vooraf al een oordeel gevormd. Van Dijk stelt het als volgt:

‘Volgens de beginselen van ons strafrechtstelsel, die uitgaan van de onschuld van een verdachte, zou zijn (dat wil zeggen de rechterlijke) opvatting aan het begin eigenlijk moeten luiden: de kans op schuld van de verdachte is niet groter dan die van een willekeurig ander lid van de betreffende gemeenschap. De rechter weet echter door zijn ervaring en zijn kennis van de vervolgende instanties dat er geen willekeurige burgers voor de rechter worden gebracht. Er wordt niet vervolgd zonder een vermoeden van schuld. Het is dus zeer wel denkbaar dat de rechter de zaak al begint met een opvatting over de schuld, waarbij de kans dat de verdachte schuldig is aanzienlijk groter is dan de kans die zou bestaan bij de *presumptio innocentiae* (Van Dijk, 2009: 16).’

De rechter maakt dus volgens Van Dijk een a-priori inschatting van de schuld van de verdachte. Hij heeft aan de subjectieve kans op het schuldig zijn al een bepaalde waarschijnlijkheid toegekend. Het strafrechtproces heeft waarheidsvinding als doel. Zowel de officier van justitie als de verdediging presenteren tijdens het proces alle relevante gegevens die – door met name het politieonderzoek – boven water gekomen zijn. In een aantal gevallen levert die informatie voldoende zekerheid op over hetgeen heeft plaatsgevonden. Dit is bijvoorbeeld het geval bij DNA-sporen of aantoonbaar wapenbezit. Ook kan nadere informatie worden gegenereerd door een persoonlijkheidsonderzoek (PO) van de verdachte. Deze gegevens zijn wat minder ‘hard’ en berusten (gedeeltelijk) op de professionele inschatting van de – hiervoor uiteraard terdege opgeleide – onderzoeker.

In zijn uitspraak stelt de rechter vast of de schuld van de verdachte wettig en overtuigend is bewezen. Vooral in zaken waarbij de feiten zich niet klip en klaar laten bewijzen gaat het hierbij om een waarschijnlijkheidsoordeel, waarbij de subjectieve overtuiging van de

rechter een doorslaggevende rol speelt. In de literatuur³ wordt steeds vaker gesproken over een intuïtief proces waarbij de rechter zich gedurende de rechtszaak een mening vormt over de (on)schuld van de verdachte en het juiste vonnis. De juridische onderbouwing en motivering volgen pas daarna.

Met name in de USA is veel onderzoek gedaan naar het gebruik van cognitieve vuistregels en subjectiviteit binnen de (straf)rechtspraak. Dit onderzoek was in eerste instantie gericht op het functioneren van jury's.⁴ Maar Guthrie e.a. hebben ook het beslissingsproces van Amerikaanse rechters in hun onderzoek betrokken. Hieruit bleek overduidelijk dat rechters – net als andere mensen – een flink aantal denkfouten maken, maar dat het aantal fouten dat rechters maken wel lager is dan dat van mensen in andere beroepsgroepen.⁵

De Raad voor de Rechtspraak heeft in het kader van het wetenschappelijk onderzoeksprogramma opdracht gegeven aan De Dreu en Ten Velden om te onderzoeken hoe het rechterlijke besluitvormingsproces verloopt. 'Kern van de opdracht was de vraag wat de psychologie leert over de wijze waarop individuen – in het bijzonder rechters – informatie verwerken in hun beslissingsproces (Ten Velden, 2012: 5).'⁶

De Dreu en Ten Velden hebben zich in eerste instantie toegespitst op de vraag in welke mate rechters nauwkeurige en juiste beslissingen (kunnen) nemen gegeven het voorgelegde bewijs en hun inschatting van de consequenties van hun vonnissen. Hun conclusie is niet mis te verstaan. '(I)n moeilijke zaken met weinig en/of tegenstrijdig bewijs zijn beslissingen onnauwkeurig. De fouten die gemaakt werden, waren daarbij overwegend van het ernstigste type: onterechte veroordelingen (Van Dijk, 2009: 41).'

Ook in de media worden onterechte veroordelingen behandeld als de meest kwalijke soort rechterlijke dwaling. Zo hebben onder andere de zaak van Lucia de B., de Puttense Moordzaak en de Schiedammer Parkmoord lange tijd veel media-aandacht gekregen. Van Delden (2006) merkt in zijn artikel echter op dat ook een onterechte vrijspraak van een moordenaar, die zich mede door die vrijspraak tot seriemoordenaar ontpopt het vertrouwen in de rechtspraak geen goed zal doen.

Bovenstaande rechtvaardigt echter geenszins de conclusie dat strafrechters het ene na het andere onjuiste vonnis wijzen. Het overgrote merendeel van de gevallen voldoet – noch in

3 Zie ook het eerste artikel uit deze reeks: De sprong van Scholten.

4 Ten Velden 2012 blz. 24 met verwijzing naar MacCoun 1989.

5 De rol van de rechter is in het common law systeem dat in het overgrote deel van de USA toegepast wordt, anders dan in het in Nederland geldende civil law. In beide landen gaat het echter om hoogopgeleide juristen die zich toegelegd hebben op (straf)rechtzaken.

6 Inleidend essay door Rosa H.M. Jansen, voorzitter CvB SSR.

het onderzoek, noch in de praktijk – aan het criterium ‘moeilijke zaken’, zoals dat door bovengenoemde onderzoekers is gedefinieerd. In het onderzoek werd in 86% van de gevallen een optimale beslissing genomen. In een op dit punt vergelijkbaar onderzoek van Van Dijk en Sonnemans (Van Dijk, 2009), eveneens op initiatief van de Raad voor de Rechtspraak, werd in 83% van de gevallen een juiste beslissing genomen. Bij dit onderzoek was eveneens het merendeel van de zaken eenvoudig van aard. ‘Het grote aantal eenvoudige zaken is inherent aan de materie: consistent bewijs komt vaker voor dan tegenstrijdig bewijs (Van Dijk, 2009: 43).’ Maar ook hier bleek dat het merendeel van de onjuiste beslissingen resulteerde in ongegronde veroordelingen.

In het onderzoek van De Dreu en Ten Velden was het opmerkelijk dat de proefpersonen het belang en de inhoud van zowel het ontlastende als belastende bewijs uitstekend begrepen hadden. Ook de principes van de belangenafweging waren hen duidelijk. Desondanks werden onjuiste beslissingen genomen. De onderzoekers wijten dit met name aan sociaal-psychologische aspecten, zoals het gebruik van heuristieken. Zo bleek dat de proefpersonen hun beslissing meer baseerden op informatie over de persoonlijkheid van de verdachte dan op de situationele context. In dergelijke gevallen leidt de fundamentele attributiefout niet alleen tot suboptimale beslissingen, maar tot onjuiste rechterlijke vonnissen met alle gevolgen van dien.⁷

Een van de meest bekende gevallen waarin een onjuist vonnis werd gewezen is de zaak van Lucia de B. Deze verpleegster werd veroordeeld tot levenslang, hetgeen in Nederland ook daadwerkelijk levenslang is. De rechter vond de misdaden van Lucia de B. (ze werd beschuldigd van een aanzienlijk aantal moorden en pogingen tot moord op kinderen en bejaarden) echter dermate schokkend dat er ook nog TBS werd opgelegd. Pas na jaren, die Lucia de B. vrijwel volledig in de gevangenis doorbracht, bleek dat de veroordeling ten onrechte was. Alle ‘slachtoffers’ bleken een natuurlijke dood te zijn gestorven. Vanaf het moment waarop Lucia de B. opgepakt werd, werd ze afgeschilderd als horrorzuster, en doodsengel. Haar persoon en persoonlijkheid stonden terecht. Voor de rechters was het vrijwel niet meer mogelijk om los van de persoon op een objectieve manier naar de afzonderlijke sterfgevallen te kijken. Het is eenvoudig om achteraf kritiek te hebben op de rechters in de zaak tegen Lucia de B. Zinvol is het niet. Wat wel nut heeft, is kijken naar manieren om dergelijke fouten in de toekomst te voorkomen.

7 Kanttekening hierbij is wel dat het onderzoek niet onder (straf)rechters is afgenomen. Het inschakelen van rechters is om praktische redenen niet gelukt en de onderzoekers hebben besloten het onderzoek te beperken tot rechtenstudenten. Zie Velden, F.S. ten, blz.5 inleidend essay door Rosa H.M. Jansen, voorzitter CvB SSR.

Van Delden legt accuraat de vinger op de zere plek: ‘Naar zijn aard is elk strafrechterlijk oordeel een waarschijnlijkheidsoordeel. Incidentele rechterlijke fouten, of zo u wilt rechterlijke dwalingen, zijn daarom - in ieder geval in statistische zin - een normaal, onontkoombaar verschijnsel. Ze zijn het te verwachten gevolg van de imperfecte inrichting van onderzoeken, procedures en (beoordelings)processen binnen het strafproces. Dat is echter niet het maatschappelijk gevoelen. Door de gemiddelde burger worden rechterlijke fouten of dwalingen onbegrijpelijk en daarmee ook onacceptabel gevonden. Als de media zich vervolgens tot tolk van de burger maken gaat het al gauw niet meer om de zaak als zodanig, maar wordt in een moeite door de legitimiteit van het strafrechtstelsel als geheel ter discussie gesteld (Van Delden, 2006).’

5 Verbetermogelijkheden

Rechtspreken is mensenwerk. Het is onmogelijk om alle (on)waarschijnlijkheden in een rechtzaak van een statistisch correcte kans te voorzien en daar een keurige wiskundige berekening op los te laten. ‘Iudex non calculat’ herhaalt Rechtstreeks op de omslag bij het onderzoek van Van Dijk en Sonnemans (2009). De rechter rekent niet en dat kan ook niet. Elke inschatting van waarschijnlijkheid is een slag in de lucht. Tien slagen verder en de kansberekening heeft geen recht van spreken meer. De rechter zal moeten vertrouwen op zijn eigen oordeel.

‘Een brede maatschappelijke ontwikkeling biedt de rechter daarbij de noodzakelijke wijsheid (Ten Velden, 2012: 7).’⁸ Rechters worden geacht zich als verantwoordelijke juridische professionals in te spannen om ‘kennis, vaardigheden en persoonlijke eigenschappen, vereist voor een goede ambtsvervulling, in te zetten, te ontwikkelen en te onderhouden (Ten Velden 2012: 7)’.⁹

Het Studiecentrum Rechtspleging (SSR) helpt (aankomende) rechters bij het verwerven en up-to-date houden van die nodige kennis. Er bestaan al cursussen op het gebied van cognitieve mechanismen en gedragsprocessen, zoals ‘de coachende rechter’ en ‘eigen wijsheidskamer’, en het is de bedoeling om tot een integraal onderwijsprogramma op dit gebied te komen (Ten Velden, 2012: 8).¹⁰

Waterdichte garanties tegen het gebruik van heuristiek biedt dit echter niet. Ook de zich optimaal inspannende rechter valt in de maar al te menselijke valkuil van de fundamentele attributiefout. Er bestaan echter al de nodige mechanismen die de maatschappij behoeden voor onjuiste vonnissen en de consequenties daarvan.

8 Inleidend essay door Rosa H.M. Jansen, voorzitter CvB SSR.

9 Inleidend essay door Rosa H.M. Jansen, voorzitter CvB SSR.

10 Inleidend essay door Rosa H.M. Jansen, voorzitter CvB SSR.

Het eerste is dat van het hoger beroep, de cassatie en (in uitzonderingsgevallen) de herziening waarbij andere rechters de bewijsmiddelen opnieuw wegen en beoordelen. Daarbij is het uiteraard niet uitgesloten dat ook deze rechters zich ‘bezondigen’ aan de sociaalpsychologische fouten die hun voorgangers tot het onjuiste vonnis hebben gebracht.

Een extra controlemogelijkheid werd – naar aanleiding van de rapportage van Posthumus inzake de Schiedammer Parkmoord – ingebouwd door de installatie van de Commissie Evaluatie Afgesloten Strafzaken (CEAS) in 2006. Deze commissie herbeoordeelde strafrechtzaken die alle instanties al doorlopen hadden en ‘heeft in enkele zaken complexe systeemfouten aan het licht gebracht die tot foute vonnissen hebben geleid of ernstige twijfel hebben doen rijzen over de juistheid van vonnissen (Van Dijk, 2009: 8).’

Inmiddels is de CEAS opgeheven en zijn de taken van deze commissie op grond van de Wet hervorming voorziening ten voordele¹¹ overgegaan op de procureur-generaal bij de Hoge Raad.

Van Delden (Van Dijk, 2009: 8) pleit voor systematische zelfreflectie door rechters. In de Schiedammer Parkmoord hebben zowel de rechtbank als het gerechtshof afzonderlijk van elkaar onderzoek gedaan naar de wijze waarop de besluiten in deze zaak tot stand gekomen zijn. Twee niet bij deze zaak betrokken leden van de rechterlijke macht begeleiden deze procedure. Om het geheim van de raadkamer niet te schenden zijn de resultaten van deze zelfreflectie slechts in beperkte mate openbaar gemaakt. De rapportage van Posthumus geeft echter een uitstekend inzicht in het verloop van het onderzoek dat in opdracht van het College van procureur-generaals is uitgevoerd.¹²

Aan de Universiteit Maastricht is onder directie van prof. dr. P.J. van Koppen en dr. H. Israëls het Project Gereede Twijfel opgezet. Onder toezicht van medewerkers van de juridische faculteit en de werkgroep Forensische Psychologie worden zaken onderzocht waarin de verdachte consequent zowel gedurende zijn proces alsook na de veroordeling volhoudt op geen enkele manier betrokken te zijn geweest bij het misdrijf waarvoor hij is veroordeeld. Het project heeft onder andere diverse interessante publicaties opgeleverd.¹³

6 Conclusie

Rechtspsychologen, juristen en wetenschappelijke onderzoekers houden zich in toenemende mate bezig met het verschijnsel van onjuiste vonnissen. Rechterlijke dwalingen zijn niet meer uitsluitend het domein van de sensatiepers, maar worden op verantwoorde wijze onderzocht en beschreven. Ook binnen de rechterlijke macht wordt steeds vaker gekeken

11 Tengevolge van de Regeling betreffende herziening ten voordele van de gewezen verdachte

12 Evaluatieonderzoek in de Schiedammer Parkmoord, Rapportage in opdracht van het College van procureurs-generaal, F. Posthumus.

13 www.geredetwijfel.nl/ (zie o.a. de titels ‘Moord in Anjum’ en ‘Moord in Wamel’)

naar mogelijkheden om fouten in de (straf)rechtspraak te voorkomen. De Raad voor de Rechtspraak neemt daarin het voortouw door een vooruitstrevende onderzoeksagenda. Nadruk ligt daarbij op het beslissingsproces en de psychologische processen die daarbij een rol spelen.

Een garantie voor foutloze beslissingen biedt dit niet. Rechtspraak zal naar haar aard altijd afhankelijk zijn van de subjectieve inschattingen van rechters. Maar naarmate die rechters beter op de hoogte zijn van de mogelijke valkuilen en goed geïnstrueerd worden over manieren om die te vermijden, zal de kwaliteit van de Nederlandse rechtspraak alleen nog maar beter worden.

Literatuur

- Crombach, H.F.M., Koppen P.J. van & Wagenaar, W.A. (2009) *Dubieuze Zaken – De psychologie van strafrechtelijk bewijs*, Amsterdam: Olympus.
- Delden, A.H. van (2006) De Reflecterende Rechter, *NJB*, blz. 1413-1417.
- Derksen, Ton (2010) De ware toedracht – Praktische wetenschapsfilosofie voor waarheidszoekers, *Veen Magazines*.
- Dijk, F. van & Sonnemans, J. (2009) Kansrekening en strafrechtspraak: fouten bij beslissen onder onzekerheid, *Raad voor de rechtspraak, Rechtstreeks 4*, Den Haag: SDU.
- Franken, Stijn (2012) Het belang van menselijkheid van de rechter, *Dag van de Rechtspraak*, 27 september 2012.
- Janis, I.L. (1982) Decision making under stress, in: L. Goldberg and S. Breznitz (1982) *Handbook of stress: theoretical and clinical aspects*, New York: Free Press, blz. 69-80.
- Kahneman, Daniel (2011) *Ons feilbare denken (Thinking, Fast and Slow)*, Business Contact.
- Keijzer Steennis, Marian (2010) De sprong van Scholten, *HAN Business Publications*, nr. 5, Arnhem: Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, blz. 123-146.
- Koppen, Peter J. Van (2011) *Overtuigend bewijs – Indammen van rechterlijke dwalingen*, Nieuw Amsterdam.
- Koppen, Peter J. van, Merckelbach, Harald, Jelicic, Marko & Keijser, Jan W. De (2010) *Reizen met mijn rechter. Psychologie van het recht*, Deventer: Kluwer.
- Leijten, Jan (2008) *De verschrikkelijke eenzaamheid van de inbreker*, Uitgeverij Balans.
- Rassin, Eric (2010) *Tussen sofa en toga – Een inleiding in de rechtspsychologie*, Den Haag: Boom Uitgevers.
- Rassin, Eric (2007) *Waarom ik altijd gelijk heb – Over tunnelvisie*, Scriptum.
- Velden, F.S. ten & Dreu C.K.W. de (2012) Sociaalpsychologische determinanten van strafrechtelijke besluitvorming, *Raad voor de Rechtspraak, Research Memoranda*, Nummer 1/2012, jaargang 8.
- Wagenaar, W.A. (2008) Strafrechtelijke oordelen van rechters en leken. Bewijsbeslissingen,

straffen en hun argumentatie, *Research Memoranda 2*, jaargang 4, Den Haag: Raad voor de rechtspraak.

Websites

www.geredetwijfel.nl/, geraadpleegd op 29 december 2012.

www.om.nl/onderwerpen/commissie_evaluatie/@125417/commissie_evaluatie/, geraadpleegd 27 december 2012.

<http://psychcentral.wordpress.com/>, geraadpleegd 26 december 2012.

www.rechtspraak.nl/Recht-In-Nederland/Dag-van-de-Rechtspraak, geraadpleegd 30 december 2012.

www.woorden-boek.nl/woord/, geraadpleegd 27 december 2012.

www.njb.nl/website/data/artikel/art030626.html, geraadpleegd 28 december 2012.

www.han.nl/onderzoek/kennismaken/ontwikkelen-van-excellente-organisaties/publicaties/han-business-publications-5/HAN_HBP5_v4-10.pdf.